

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова
Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій

КОНСУЛЬТАТИВНА ПСИХОЛОГІЯ

ПІДРУЧНИК

Вінниця – 2014
Видавництво «Нілан-ЛТД»

УДК 159.9 (075.8) к 65
ББК 88
К 64

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол №.....від05.2014 року)*

Рецензенти:

І.Д.Бех, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор;

В.М.Чернобровкін, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка;

О.І.Бондарчук, доктор психологічних наук, професор кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАН України

К 64 **Консультативна психологія:** підручник / І.С.Булах, В.У.Кузьменко, Е.О.Помиткін [та ін.] : – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. - 482 с.

ISBN 978-617-7121-67-0

Підручник «Консультативна психологія» побудований відповідно до діючої інноваційної програми курсу «Консультативна психологія», що познайомить майбутніх психологів зі спеціалізації «психолог-консультант» з предметом, метою та завданнями цієї дисципліни. Автори підручника намагалися широко охопити найсучасніші питання психологічного консультування, які пов'язані зі специфікою та структурою консультативної діяльності психолога, віково-психологічними аспектами консультування, психодіагностикою в процесі консультативної взаємодії, психотехнологією консультування клієнтів зі специфічними проблемами, питаннями побудови консультативної взаємодії у різних сферах професійної діяльності та з найважливішими аспектами сімейного психоконсультування.

Підручник призначений для студентів психологічних спеціальностей, особливо може бути корисним майбутнім психологам-консультантам, психотерапевтам та широкому колу спеціалістів у галузі гуманітарних наук (соціальним педагогам, медичним працівникам, соціологам).

УДК 159.9 (075.8) к 65
ББК 88

ISBN 978-617-7121-67-0

© Автори, 2014
© ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014

ЗМІСТ

Передмова	7
-----------------	---

Розділ I

Загальні питання консультативної психології (Булах І.С.)

1.1. Поняття консультативної психології. Предмет, цілі та завдання консультативної психології.....	12
1.2. Професіональне психологічне консультування	21
1.3. Взаємозв'язок психологічного консультування з психотерапією.....	25
1.4. Загальні принципи консультативної психології	29
1.5. Історія становлення консультативної психології	36
1.6. Значущість цілісної психологічної теорії в консультуванні ...	48
Контрольні запитання та завдання	42
Рекомендована література	53

Розділ II

Консультування в контексті різних наукових підходів

2.1. Консультування в парадигмі психоаналітичного підходу (Хомич Г.О.)	54
2.2. Консультативна діяльність в екзистенціальній психології (Ткач Р.М.).....	66
2.3. Консультування в межах гештальтпсихології (Рось Л.М.).....	86
2.4. Консультування на засадах когнітивно-біхевіорального підходу (Алексеева Ю.А.).....	100
2.5. Консультування в контексті особистісно орієнтованого підходу (Волошина В.В.)	131
2.6. Консультативна діяльність на основі духовно-особистісного підходу (Помиткін Е.О.)	147
Контрольні запитання та завдання	159
Рекомендована література	160

Розділ III

Особистість консультанта в процесі професійної діяльності

3.1. Особистість консультанта та професійні вимоги до неї (Гоголь О.В.).....	161
3.2. Вплив професійної діяльності на особистість консультанта (Гоголь О.В.).....	164
3.3. Модель ефективного консультанта (Гоголь О.В)	167
3.4. Можливі помилки психолога в процесі консультативної взаємодії (Бушай І.М).....	176
3.5. Особливості професійної діяльності консультанта-початківця (Волошина В.В.)	179
Контрольні запитання та завдання	188
Рекомендована література	189

Розділ IV

Психодіагностика в процесі консультативної діяльності

(Помиткіна Л.В.)

4.1. Місце психодіагностики у консультативній практиці	190
4.2. Нетестова діагностика в консультуванні	195
4.3. Психологічна діагностика на різних етапах консультативної сесії	197
Контрольні запитання та завдання	208
Рекомендована література	209

Розділ V

Специфіка консультативної діяльності психолога

5.1. Консультування як стратегія психологічної допомоги людям (Кузьменко В.У.)	210
5.2. Структура консультативного процесу (Волошина В.В.)	216
5.3. Етапи психологічного консультування (Волошина В.В.).....	222
5.4. Типи консультування (Кузьменко В.У.)	226
5.5. Види консультування (Кузьменко В.У.).....	228
5.6. Форми консультативної діяльності психолога (Кузьменко В.У.)	235

5.7. Причини відмови психолога від консультування (<i>Волошина В.В.</i>)	239
Контрольні запитання та завдання	242
Рекомендована література	243

Розділ VI.

Віково-психологічне консультування

6.1. Психологічне консультування дошкільників та їх батьків (<i>Бігун Н.І.</i>).....	244
6.2. Психологічне консультування молодших школярів та членів їх родини (<i>Бушай І.М.</i>)	261
6.3. Психологічне консультування особистості підліткового віку (<i>Алексєєва Ю.А.</i>)	272
6.4. Психологічне консультування особистості юнацького віку (<i>Ревякіна І.М.</i>)	289
6.5. Консультативна робота з дорослими людьми (<i>Бушай І.М.</i>) ...	299
6.6. Консультування людей похилого віку (<i>Рось Л.М.</i>)	304
Контрольні запитання та завдання	315
Рекомендована література	316

Розділ VII

Консультування у різних сферах професійної діяльності

7.1. Психоконсультування в соціальній сфері (<i>Смольнікова Г.В.</i>)	317
7.2. Психологічне консультування в управлінні та менеджменті (<i>Лупійко Л.В.</i>)	325
7.3. Психологічне консультування в політичній сфері (<i>Співак Д.М.</i>)	333
7.4. Консультативна діяльність в юридичній сфері (<i>Ревякіна І.М.</i>)	354
7.5. Консультативна діяльність в бізнесі та підприємстві (<i>Смольнікова Г.В.</i>)	364
7.6. Психологічне консультування у сфері реклами (<i>Співак Д.М.</i>)	381

7.7. Консультативна робота у вищих навчальних закладах (Хомич Г.О.)	393
Контрольні запитання та завдання	400
Рекомендована література	401

Розділ VIII

Сімейне консультування (Кашир Ю.М.)

8.1. Консультування з питань шлюбу.....	436
8.2. Консультування з проблем подружніх взаєностосунків	439
8.3. Особливості консультування подружніх пар та клієнтів різного віку з питань сексуальності	443
Контрольні запитання та завдання	446
Рекомендована література	452

Розділ IX

Психологічне консультування клієнтів зі специфічними проблемами (Хомич Г.О.)

9.1. Консультування несамотійних та маломотивованих клієнтів.....	436
9.2. Консультування тривожних та депресивних клієнтів.....	439
9.3. Консультування асоціальних особистостей	443
9.4. Консультування залежних клієнтів	446
9.5. Консультування клієнтів з психосоматичними порушеннями	452
9.6. Консультування obsесивних клієнтів.....	468
9.7. Консультування клієнтів із суїцидальними намірами та клієнтів, котрі переживають втрату	471
Контрольні запитання та завдання	475
Рекомендована література	480

Розділ VI

Віково-психологічне консультування

6.1. Психологічне консультування дошкільників та їх батьків

Дошкільний вік (від 3 до 6-7 років) є надзвичайно важливим і відповідальним етапом життя дитини, оскільки приносить їй якісно нові, прогресивні досягнення психічного, фізичного, соціального розвитку. Саме в цей період інтенсивно розвиваються пізнавальні процеси і здібності, формується довільність поведінки, зростає творча активність. Потреба дошкільника у спілкуванні стимулює вироблення комунікативних навичок та умінь, збагачення соціального досвіду, засвоєння суспільних норм і моделей поведінки.

Підкреслюючи глибину та масштабність змін в особистісній сфері дошкільника, науковці (О.В.Запорожець, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонт'єв, В.С.Мухіна, В.К.Котирло та ін.) називають цей період вікового розвитку початковим, базовим етапом формування особистості. У дітей виникають такі особистісні утворення, як супідрядність мотивів, засвоєння моральних норм, довільність поведінки. Самоусвідомлення дошкільника розвивається настільки, що це дає підстави говорити про дитячу особистість (В.С.Мухіна).

З огляду на всю складність психофізичних змін у дошкільному віці постає необхідність створення сприятливих психолого-педагогічних, сімейних, соціокультурних умов для повноцінного, гармонійного розвитку дитини. Адже будь-які порушення психологічної структури і механізмів розвитку дошкільника можуть негативно вплинути на подальше становлення його психіки й поведінки. У системі таких умов особливе місце посідає вікове психологічне консультування, що має на меті забезпечення успішності психічного розвитку дитини на основі уявлень про вікові нормативи і періодизацію цього процесу (Т.Ю. Андрущенко, Г.В.Бурменська, О.Г. Лідерс та ін.).

Теоретико-методологічні та прикладні аспекти психологічного консультування з проблем розвитку дітей дошкільного віку викладено у працях вітчизняних (О.О.Вовчик-Блакитна, Л.О.Калмикова, В.У.Кузьменко, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко) і зарубіжних (Л.Браммер, Г.В.Бурменська, Д.Віннікот, О.Г.Лідерс,

І.Г.Малкіна-Пих, Т.Д. Марцинковська, В.Ю. Мєновщїков, Р.В. Овчарова, Е.Шостром та ін.) науковцїв. Слїд зазначити, що їснують певнї розбїжностї у визначеннї рїзними вченими змїсту та завдань психоконсультативної допомоги на зазначеному етапї вїкового розвитку дитини. Так, на думку І.В. Дубровїної, Т.Д. Марцинковської, Р.В. Овчарової, вїкове психологїчне консультування має діагностико-рекомендацїйний характер і спрямоване передусїм на пїдвищення психологїчної компетентностї батькїв, педагогїв, вихователїв. У свою чергу, Т.Ю. Андрущенко, Г.В. Бурменська, О.Г. Лїдерс конкретизують мету психоконсультативної роботи з дїтьми у психопрофїлактичних, психопросвїтницьких, психокорекцїйних завданнях.

На сьгодні не їснує єдиної позицїї фахївцїв і стосовно того, кого безпосередньо слїд консультувати: власне дошкїльникїв чи лише їх батькїв та вихователїв. Зокрема, В.Ю.Мєновщїков наголошує на тому, що самостїйне психологїчне консультування можливе лише з пїдлїткового вїку. Дошкїльники, з огляду на їх особистїсну та фїзичну незрїлїсть, нездатнї самостїйно приймати рїшення в кризових проблемних ситуацїях, чого власне й вимагає класична процедура психологїчного консультування. Психоконсультативна робота, пїдкреслює В.Ю.Мєновщїков, повинна фокусуватися на найближчому дорослому оточеннї дошкїльника, передусїм на його батьках.

Подїляючи цю позицїю, О.Є.Сапогова зазначила, що їндивїдуальне консультування дїтей неможливе, оскїльки дошкїльник ще не здатен повноцїнно рефлексувати нї власнї психологїчнї проблеми, нї їх причини, нї необхіднїсть звернення за допомогою до фахївця. Одним з ключових моментїв психоконсультативного процесу є усвїдомлене, власне рїшення людини про необхіднїсть звернення до психолога-консультанта. Слїд пам'ятати і про те, що багато дїтячих психологїчних проблем зумовленї особистїсними та подружнїми проблемами їх батькїв. Такї випадки вимагають аналізу психосоцїальної ситуацїї розвитку дитини у контекстї сїмейних вїдносин.

Теза про те, що психоконсультування з проблем дошкїльного вїку орієнтоване передусїм на батькїв та вихователїв дитини, у наш час є традицїйною і найбільш поширеною на сьгодні. Однак, серед фахївцїв їснують й їншї думки з цього приводу. Так, І.Г.Малкіна-Пих обґрунтувала можливостї їндивїдуального консультування

дітей та запропонувала деталізовану методику організації консультативного процесу. Е.Шостром зауважив, що цілі консультування дітей і дорослих загалом схожі, однак методи роботи консультанта потребують модифікації з урахуванням дитячої незрілості та несамотійності. Основне завдання дитячого психологічного консультування Е.Шостром вбачає в допомозі дитині здобути внутрішню силу, яка допоможе їй більш успішно справлятися з впливами зовнішнього середовища, зміцнюватись емоційно та здобувати віру в себе як відповідальну людину.

Загалом, у науково-методичній літературі визначено три види психологічного консультування з проблем розвитку дітей дошкільного віку:

1. Психоконсультування власне дошкільників.
2. Психоконсультування батьків (опікунів або інших осіб, які несуть відповідальність за дитину).
3. Психоконсультування працівників дошкільних навчальних закладів, передусім вихователів.

З метою повного і об'єктивного розкриття усіх аспектів психоконсультування дошкільників, проаналізуємо кожний вид.

1) Консультування дошкільників.

Психологічні особливості розвитку дітей дошкільного віку вимагають особливого підходу до організації психоконсультативної допомоги. На нашу думку, найбільш оптимальним є особистісно-орієнтований підхід, що базується таких принципах:

- безумовне прийняття дитини (такою, якою вона є);
- формування у дитини почуття безпеки, емоційного комфорту;
- щирий інтерес до дитини та її внутрішнього світу;
- надання дитині можливостей самопізнання та вільного вияву своїх почуттів;
- недирективний, поступальний характер психологічного впливу, згідно темпу, заданого дитиною.

В умовах особистісно-орієнтованого консультування, психолог демонструє дошкільнику справжнє розуміння і прийняття його стану. Це допомагає дитині долати власні внутрішні конфлікти, психологічний дискомфорт, невротичний стан, відкриваючи тим самим нові можливості для її особистісного росту та розвитку.

У викладі Л.Браммер, І.Г.Малкіної-Пих, Е.Шостром, психоконсультування власне дошкільників є радше інтегративною моделлю психологічної допомоги, що включає психодіагностичну,

психокорекційну, психорозвивальну та профілактичну роботу, а не класичну процедуру консультування, котра, як зазначалося вище, неможлива в роботі з дітьми цієї вікової категорії.

Е.Шостром акцентував увагу на труднощах та пов'язаних з ними специфічних особливостях психологічного консультування дошкільників, обумовлених віковими характеристиками розвитку. Ці особливості можна об'єднати у три основних групи: 1) особливості звернення до консультанта; 2) особливості налагодження комунікації з дитиною; 3) особливості організації самої процедури психоконсультування.

Особливості звернення до консультанта полягають у тому, що:

1. Діти дошкільного віку не звертаються самостійно до психоконсультанта, оскільки через нестачу життєвого досвіду не можуть усвідомити наявність у себе психологічних проблем.
2. У процесі безпосередньої розмови з консультантом діти зазвичай заявляють про відсутність психологічних проблем чи дискомфорту.
3. Ініціаторами запиту на психоконсультативну допомогу, як правило, є дорослі (батьки, вихователі, опікуни) з найближчого оточення дитини.
4. Причиною звернення дорослих переважно є тривога з приводу негараздів, які вони спостерігають у поведінці та психоемоційному стані дітей.

Однією з ключових проблем індивідуального консультування дошкільників є труднощі налагодження взаєморозуміння між консультантом та дитиною. Обмеженість комунікативних можливостей дітей обумовлюється недостатнім розвитком вербальних навичок і досвіду спілкування, а також деякою примітивністю концептуального мислення, що проявляється у нечіткості розмежування дитиною зовнішнього світу та власних внутрішніх переживань. Подібні труднощі вимагають від консультанта використання спеціальних технік організації комунікативного процесу.

Особливості налагодження комунікації з дитиною в умовах індивідуального консультування полягають у тому, що:

1. Мовлення консультанта повинно бути чітким, простим, зрозумілим для дитини; поведінка, жести, міміка – природними, він має демонструвати увагу та турботливість.

2. Консультанту потрібно пам'ятати про сенситивність дітей щодо щирості дорослих: вдавана привітність і «награність» поведінки дорослого, як правило, викликають у дитини реакцію відчуження.
3. Розмовляючи з дитиною, не можна перекрикувати та переривати її розповідь, будь-які прояви авторитаризму посилюють комунікативний бар'єр.
4. При встановленні контакту з дитиною вербальні комунікативні техніки переважно поступаються в ефективності поведінковим, тому рекомендовано застосування різноманітних ігрових прийомів.
5. Важливо спостерігати та правильно інтерпретувати невербальні реакції дитини (жести, міміка, рухи тіла), які часто є основними засобами прояву її почуттів.
6. Оскільки діти схильні приписувати персоналізоване значення невербальним проявам співрозмовника, консультанту необхідно контролювати власні жести, міміку та розуміти те значення, яке може надавати їм дитина.
7. З метою подолання бар'єрів і налагодження ефективної комунікації доцільно використовувати техніку «калібрування», яка полягає в прилаштуванні до несловесних сигналів дитини. Техніка реалізовується у три етапи: а) аналіз елементів невербальної поведінки дитини та їх символічного значення; б) використання (копіювання) проявів невербальної поведінки дитини у тих же ситуаціях і з тим же символічним значенням; в) зворотний зв'язок та рефлексія консультанта.
8. Під час розмови з дитиною консультанту бажано сидіти на низькому стільчику, аби його очі були на рівні з очима дитини. Цей прийом сприяє формуванню партнерських стосунків і встановленню контакту.

Незрілість мислення та поведінки дошкільника ускладнює проведення самої процедури психоконсультування. Тому реалізація класичної моделі психоконсультативної зустрічі у такому випадку неможлива. Це вимагає модифікації та переструктурування консультативної бесіди, змісту її етапів, підбору методів і прийомів роботи відповідно до вікових особливостей розвитку дитини, специфіки її актуального психоемоційного стану.

Особливості організації процедури психоконсультування дошкільників.

1. Психологу слід орієнтуватися на максимально швидке досягнення цілей консультування, оскільки одна проблема у психічному розвитку дитини може провокувати появу інших.
2. Несамостійність дитини вимагає залучення до консультативної процедури когось із дорослих (бажано матері). Близький дорослий сприяє налагодженню контакту з дитиною, є для неї гарантом безпеки у незнайомій ситуації. Взаємодія з близькими дорослими (наприклад, з матір'ю) дозволяє консультанту отримати первинну інформацію про дитину, оцінити їх роль у появі психологічних проблем дошкільника.
3. Через особистісну незрілість дитини консультант не може опиратися на її свідоме, самостійне рішення щодо вибору засобів і шляхів розв'язання проблеми (як цього вимагає класична процедура психоконсультування) та покласти на неї відповідальність за цей вибір. Тому суттєві рішення щодо змін у житті дитини залежать від згоди дорослих.
4. Оскільки дитина менш захищена від зовнішніх впливів (як позитивних, так і негативних) та не може впливати на соціальну ситуацію, психолог бере на себе відповідальність за екологічність консультативної процедури: дотримання принципу «Не зашкодь!».
5. Особистісна незрілість та незахищеність дошкільника вимагає такого підходу до організації процедури психоконсультування, який би створював атмосферу психологічного комфорту і безпеки, створював умови для саморозкриття, самопізнання, самоактуалізації дитини.

2) Психоконсультування батьків.

На думку багатьох вчених, завдання дитячого психоконсультування переважно полягають у конструктивних змінах соціальної ситуації розвитку дитини, яких можна досягти двома шляхами:

- через зміну характеру зовнішнього впливу на дитину (ставлення оточуючих, виховання, життєві умови);
- через зміну ставлення самої дитини до цього впливу (зміна особистісних смислів, оцінок, установок).

Таким чином, індивідуальне консультування дітей вимагає залучення до психоконсультативного процесу як самої дитини, так і її батьків. Робота з дитиною і близькими дорослими здійснюється паралельно, в ході спільних (консультант – дитина – близький

дорослий) та індивідуальних (консультант – дитина; консультант – близький дорослий) зустрічей.

Психологічне консультування батьків орієнтоване на допомогу в подоланні різноманітних психологічних труднощів (психолого-педагогічних, особистісних, міжособистісних, сімейних тощо) дітей і їх батьків; у вирішенні проблеми, що турбує дитину або близького їй дорослого шляхом аналізу та корекції передусім тих аспектів сімейної ситуації, які безпосередньо впливають на дитячу психіку.

Основним завданням психоконсультування батьків є забезпечення якомога глибшого, різностороннього і об'єктивного розуміння батьками особливостей розвитку дитини, наявних у неї позитивних та проблемних аспектів розвитку.

Цілі психоконсультативної роботи з батьками дошкільників можна розподілити таким чином:

психопросвітницькі – полягають у підвищенні психологічної компетентності батьків щодо особливостей психічного розвитку дитини дошкільного віку, психологічних аспектів батьківства, особливостей та ролі сімейного виховання як чинника психічного здоров'я і благополуччя дошкільника; інформуванні про особливості підготовки дитини до навчання у школі, формування її пізнавальної активності, розвитку інтелектуальних здібностей та соціальних навичок;

психодіагностичні – виявлення справжніх причин проблеми, яка стала мотивом звернення до психоконсультанта; діагностика нервово-психічного стану дитини, особливостей розвитку її пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери та особистості; моніторинг сімейної ситуації розвитку дошкільника (психологічний клімат у сім'ї, характер дитячо-батьківських взаємин, специфіка сімейного виховання тощо);

психокорекційні – корекція помилкових уявлень батьків про зміст та засоби сімейного виховання дитини; вироблення адекватних навичок виховного впливу і налагодження взаємодії з дитиною; усунення негативних сімейних факторів, які вже спровокували або ще можуть призвести до відхилень в інтелектуальному, емоційному, особистісному, поведінковому розвитку дошкільника.

психопрофілактичні – спрямовані на запобігання аномалій батьківського виховання та сімейних дисгармоній, які можуть призвести до порушень психічного розвитку дитини.

Таким чином, цілі психоконсультування з проблем дошкільного віку висувають високі вимоги до рівня професійної підготовки консультанта, який повинен бути компетентним у сфері дитячої психології, психології виховання і сім'ї, володіти не лише консультативними, але й психодіагностичними та психокорекційними навичками.

Тривалість психоконсультування та кількість консультативних зустрічей залежить від складності проблеми (предмету звернення), від актуального психічного (психоемоційного, психофізичного) стану дитини, від рівня психологічної і педагогічної культури батьків, їх готовності до активної співпраці з психологом. Разові консультації є рекомендованими переважно при повторних зверненнях, коли психолог вже володіє інформацією про дитину, особливості її психіки та поведінки, сімейної ситуації розвитку тощо.

У випадку первинного звернення, як правило, існує потреба кількох зустрічей: зустріч-знайомство в ході запису на консультацію; бесіда з метою збору анамнезу та уточнення причини звернення; зустріч для обстеження дитини та діагностики внутрішньо-сімейних взаємин, стилю виховання тощо; бесіда за результатами діагностичного обстеження з метою роз'яснення суті проблеми, її причин та шляхів подолання, за необхідності – обговорення плану повторних зустрічей, характеру психокорекційної роботи з дитиною, графіку патронажного спостереження. Кожен з перелічених етапів консультування має свої завдання та специфіку проведення.

Перший контакт консультанта з батьками дитини відбувається в ході звернення останніх із запитом стосовно консультативної допомоги. Слід зазначити, що в окремих випадках ініціатором зустрічі може виступати психолог. Наприклад, така зустріч можлива, коли психолог дошкільного навчального закладу за результатами планового діагностичного зрізу виявив порушення розвитку чи інші психічні дисфункції дитини. *Перша зустріч консультанта з батьками* може здійснюватися за такою схемою:

1. Знайомство. Надання гарантій конфіденційності процедури консультування та інформації, яка стосуватиметься дитини, її батьків, сімейної ситуації загалом.
2. З'ясування, що слугувало приводом звернення на консультацію.

3. Збір первинної інформації про дитину (прізвище, ім'я, по-батькові; дата народження; чи відвідує дитина на теперішній момент дошкільний навчальний заклад і який; чи перебуває (перебувала) на обліку в дитячому психоневрологічному диспансері).
4. Узгодження дати наступної зустрічі.
5. Обмін контактною інформацією, визначення – з ким, у разі необхідності, здійснюватиметься зв'язок.

Хоча перша зустріч є короткотривалою і радше технічною, аніж консультативною, психолог повинен бути уважним, доброзичливим, демонструвати щире розуміння та прийняття.

Бесіда з метою збору анамнезу та уточнення причини звернення може здійснюватися в ході окремої зустрічі чи під час першого знайомства, якщо консультант не вважає за потрібне розмежовувати ці дві процедури. Цей етап психоконсультації надзвичайно відповідальний, оскільки ставить перед психологом ряд важливих завдань:

1. Встановити довірливі стосунки з батьками на основі поваги, коректності, щирості, прийняття та розуміння їх стурбованості (навіть, якщо побоювання виявляться безпідставними, а висловлювання – необґрунтованими, некомпетентними, примітивними).
2. Психолог не може допускати ні безпосередніх, ні опосередкованих звинувачень батьків у їх педагогічній некомпетентності, оскільки це може спровокувати захисну реакцію у формі гніву, заперечення, витіснення, раціоналізації.
3. Якщо батьки демонструють високу тривожність чи агресивність (як реакцію на самозвинувачення типу «Я – погана мати», «Я недогледів» тощо), необхідно їх заспокоїти, зняти емоційне напруження. Наприклад, за допомогою похвали, яка підкреслить турботливість матері чи компетентність батька, тим самим послабивши їх почуття провини та внутрішній дисонанс.
4. Надати батькам роз'яснювальну інформацію про цілі, можливості, характер психоконсультації; сформулювати оптимістичні, проте, адекватні очікування щодо її результативності (установка батьків на швидкий і легкий результат провокує розчарування в можливостях психологічної допомоги).

5. Зорієнтувати батьків на активну співпрацю з психологом, виробити у них особистісну готовність до спільної участі в подоланні обговорюваної проблеми; усунути неадекватні очікування на власну пасивно-споглядальницьку позицію та «чудодійні» рекомендації консультанта.
6. У ході збору анамнезу необхідно з'ясувати наступне (за Г.І. Колесніковою):
 - чи завжди у дитини була така проблема;
 - у чому саме вона проявлялася;
 - з якого моменту виникла;
 - які перед цим відбулися зміни у сім'ї (народження іншої дитини, конфлікти тощо);
 - що перед виникненням проблеми змінилося в умовах проживання сім'ї (ремонт, переїзд);
 - хто перший звернув увагу на проблему;
 - як сама дитина сприймає проблему;
 - що вже робили для подолання проблеми;
 - у чому самі батьки вбачають її причину (кожен конкретно);
 - на які дії налаштовані батьки для розв'язання проблеми;
 - які можливі перешкоди бачать на своєму шляху.
7. Запросити батьків на повторну консультацію разом з дитиною. З метою підвищення мотивації батьків до продовження консультативних сесій, рекомендовано пояснити негативні наслідки подальшого розгортання проблеми за відсутності необхідної психологічної допомоги дитині.

Наступний етап психоконсультації має на меті *обстеження дитини*, за необхідності – діагностику характеру внутрішньо-сімейних взаємин, стилю виховання тощо. Фахівці консультування з проблем дітей дошкільного віку (Г.В. Бурменська, О.А. Карабанова, О.Г. Лідерс та ін.) наголошують на необхідності глибокого, різностороннього обстеження дитини, уважного аналізу історії її розвитку (даних психологічного анамнезу), що здійснюється на основі отримання інформації з різних джерел: бесіди з батьками та вихователями, спостереження за дитиною в домашніх умовах чи умовах дошкільного закладу; експериментальне психологічне обстеження дитини; ознайомлення з результатами попередніх психологічних обстежень, медичної та іншої документації.

Відповідно до загальної схеми вікового психологічного аналізу Г.В. Бурменська пропонує групувати отриману інформацію в чотири розділи:

- 1) інформація про історію розвитку дитини і стан її здоров'я;
- 2) характеристика особливостей соціальної ситуації розвитку (сім'я, колектив однолітків у дошкільному навчальному закладі, школі творчості тощо);
- 3) особливості поведінки та діяльності дитини (в процесі діагностичного обстеження, вдома, у дитячому садочку, інших ситуаціях);
- 4) диференційна характеристика розвитку пізнавальної та емоційно-особистісної сфер дитини.

Бесіда за результатами обстеження дитини включає кілька етапів, кожен з яких характеризується конкретними завданнями та специфічними особливостями їх розв'язання (Дж. Сеттлер, С. Сарасон, Г.В. Бурменська, О.А. Карабанова, О.Г. Лідерс). На першому етапі бесіди важливо:

- 1) забезпечити комфортну психологічну атмосферу, яка б сприяла послабленню психологічного напруження батьків викликаного цілою гаммою негативних переживань (тривожні очікування, почуття провини, роздратування тощо), заохочувала до відвертої розмови про проблеми дитини. У цьому випадку доцільно застосовувати техніку «Відображення почуттів»: висловлювання консультанта «Я розумію вашу стурбованість», «Тривога – це природне переживання для батьків, які турбуються про свою дитину» тощо, продемонструвати батькам розуміння та прийняття консультантом їх переживань;
- 2) виявити, які аспекти життя та розвитку дитини найбільше цікавлять батьків; що передусім турбує їх з приводу проблеми озвученої як привід звернення до консультанта;
- 3) попросити батьків висловити власні припущення щодо характеру проблеми дитини, причин її виникнення та шляхів розв'язання;
- 4) розпитати батьків, які цілі вони вважають за потрібне ставити перед дитиною, на яке майбутнє її орієнтувати.

Другий етап бесіди передбачає повідомлення батькам результатів психологічного обстеження. Реалізація вказаного етапу вимагає від консультанта дотримання таких умов:

1. Інформацію про результати обстеження дитини слід подавати у доступній, зрозумілій, коректній формі. Якщо є необхідність

використання професійної термінології, необхідно пояснити батькам її зміст.

2. Кожен діагностований феномен потрібно не лише пояснити, а й показати подальший прогноз його розвитку, проявів, наслідків.
3. Виклад інформації повинен бути адекватним, об'єктивним, аргументованим.
4. Бажано подавати інформацію дозовано. Переходити від обговорення одного аспекту проблеми до іншого слід лише переконавшись, що батьки правильно зрозуміли позицію консультанта.
5. Формувати у батьків реалістичні уявлення про проблему дитини: не слід надмірно драматизувати ситуацію (це може спровокувати депресивну реакцію, почуття безпорадності та відчаю), або ж, навпаки, – продукувати необґрунтовано оптимістичні очікування.
6. Розкриваючи проблемні моменти розвитку дитини, необхідно акцентувати увагу батьків на тих сильних сторонах її психіки і поведінки, які слугуватимуть основою для подолання труднощів.
7. Аби допомогти батькам позбутися почуття провини, що може виникнути на цьому етапі бесіди як реакція на почуте, слід акцентувати їх увагу на раціональному, деталізованому обговоренні проблеми дитини, позбавленому емоційно насичених оцінок та шаблонів.

Загалом, центральне завдання другого етапу бесіди полягає у тому, щоб допомогти батькам краще зрозуміти, глибше пізнати свою дитину, її труднощі та потреби; сформувати у них активну позицію і готовність до подальшої співпраці з психологом.

На третьому етапі бесіди здійснюється спільна розробка та обговорення подальшої програми дій. Перш ніж перейти безпосередньо до визначення засобів розв'язання проблеми, консультанту необхідно пропрацювати некомпетентні психолого-педагогічні уявлення та установки батьків. При цьому не слід прямо вказувати батькам на їх помилкові судження. Більш прийнятним є роз'яснення вікових особливостей розвитку дошкільника, його психологічних потреб та можливостей. Важливо звернути увагу батьків на негативні наслідки, до яких можуть призвести ті чи інші аномалії виховання і, передусім, характерні для конкретної сім'ї (гіпоопіка, гіперопіка, надмірна вимогливість чи лояльність, завищені вимоги тощо).

Наступний крок психоконсультування полягає у спільному пошуку шляхів розв'язання проблеми. Провідна роль на зазначеному етапі консультативної бесіди звичайно ж належить психологу. Однак, це не означає, що він може нав'язувати батькам певну стратегію дій. Консультант інформує батьків про найбільш прийнятні для складної ситуації варіанти рішення проблеми; пропонує альтернативи (програму корекції, тактику дій у проблемних ситуаціях, методику виховання тощо), детально проговорюючи особливості й наслідки їх реалізації, можливі труднощі та ускладнення.

У ході розмови важливо залучати батьків до пошуку способів подолання труднощів дитини, стимулювати їх вільно висловлювати свої пропозиції та припущення: «Як ви думаєте, яка із запропонованих альтернатив є найбільш прийнятною для вас?», «Яка допомога передусім потрібна вашій дитині?», «Як відреагує ваша дитина на подібні дії?», «Що ще можна зробити в цій ситуації?». Жодну відповідь батьків не можна ігнорувати, кожен з них необхідно обговорити, аргументовано проаналізувати її позитивні й негативні аспекти.

Після вибору альтернативи дій, необхідно розробити програму дій, де чітко визначено: яка допомога (психокорекційна, психорозвивальна, терапевтична) буде надаватися дитині; хто її буде надавати; чи є необхідність залучення фахівців іншого профілю до надання допомоги дитині (педіатра, дитячого психотерапевта, дефектолога, соціального педагога), скільки занять, з якою частотою і тривалістю проведення; хто буде супроводжувати дитину на заняття; через кого буде здійснюватися зв'язок.

Вказаний вище етап бесіди передбачає також надання батькам деталізованої системи рекомендацій щодо корекції сімейного виховання дитини, формування батьківсько-дитячих взаємин, коригувальних чи розвивальних занять з дитиною в домашніх умовах, чіткої програми дій у конкретних проблемних ситуаціях, особливостей спостереження за поведінкою дитини та її психічним станом.

Заключний, четвертий етап бесіди, найменш розгорнутий у часі. Він включає рефлексію (обговорення) результатів усієї консультативної зустрічі, визначення графіку наступних зустрічей, а також оцінку психологом ефективності проведеної бесіди. Американський психолог С.Сарасон критерієм ефективності

психоконсультативної бесіди визначає рівень можливостей батьків впевнено діяти на основі інформації та рекомендацій, отриманих від консультанта.

Фахівці зазначають, що до психоконсультанта переважно звертаються батьки дітей, у яких відсутні порушення психічного розвитку, а предметом запиту на психологічну консультацію є певні труднощі дитини, зумовлені її віковими чи індивідуально-психологічними особливостями (Г.В.Бурменська, О.А.Карабанова, О.Г.Лідерс, В.Ю.Мєновщїков, Є.Є.Сапогова). Серед численних проблем, що озвучуються батьками як привід звернення до консультанта, найчастіше зустрічаються скарги на непослух дитини, негативїзм, впертїсть, гіперактивнїсть, непосидючїсть, брехливїсть (фантазування), неорганїзованїсть поведїнки, загальмованїсть, тривожнїсть і боязливїсть, лїнощї, погану пам'ять, неуважнїсть, низький рївень довїльностї поведїнки, пїдозри на затримку психїчного розвитку. Бїльшїсть цих проблем спровокованї кїлькама причинами, якї можна умовно об'єднати у двї великих групи: 1) причини, пов'язанї з батьками; 2) причини, пов'язанї з дїтьми (В.Ю. Мєновщїков). Оскїльки розв'язати проблему, не усунувши її причину, практично неможливо, розробка тактики психоконсультативної допомоги у кожному конкретному випадку вимагає виявлення, аналізу та врахування тих реальних причин, якї насправдї викликають занепокоєння батьків. До типових причин першої групи можна вїднести: незнання батьками вікових норм розвитку дитини; потреба в рекомендацїях психолога стосовно забезпечення умов для повноцїнного психїчного розвитку дитини; психологїчні проблеми та специфїчні особистїснї властивостї самих батьків.

Незнання батьками вікових норм розвитку дитини, що зумовлює неадекватнї виховнї уявлення та установки. Консультант повинен вміти виявляти подїбнї установки, обґрунтовано їх спростовувати та формувати у батьків об'єктивнї уявлення про особливостї та закономірностї психофїзичного розвитку дошкїльника. Наприклад, скарги на низький рївень довїльностї поведїнки дитини (непосидючїсть, неуважнїсть, їмпульсивнїсть тощо) часто обумовленї завищеними вимогами батьків, незнанням чи свїдомим їгноруванням вікових можливостей самоконтролю та самоорганїзацїї поведїнки дошкїльника. Працюючи з подїбними зверненнями консультанту необхідно:

- 1) обстежити дитину на предмет порушень психічного розвитку (затримка психічного розвитку, олігофренія, розлади особистості), які могли б призвести до розладів саморегуляції поведінки;
- 2) здійснити діагностику батьківсько-дитячих взаєностосунків (скарги на тотальний непослух дитини найчастіше висловлюють батьки, для яких характерна авторитарність, ригідність поведінки, надмірний консерватизм, тенденція уникати труднощів пов'язаних з вихованням дитини);
- 3) пояснити батькам вікові особливості розвитку дошкільника, які обумовлюють специфіку його поведінки, саморегуляції та самоконтролю;
- 4) вказати на негативні наслідки завищених вимог до дитини, батьківського авторитаризму, жорсткості сімейного виховання: тривожність, боязливість, залежність, невпевненість у собі, реакції негативізму, вироблення пристосовницьких моделей поведінки тощо;
- 5) надати рекомендації щодо адекватних методів сімейного виховання з врахуванням індивідуально-психологічних особливостей дитини.

Потреба в рекомендаціях психолога стосовно забезпечення умов для повноцінного психічного розвитку дитини найчастіше озвучується батьками як прохання допомогти у виборі ефективних методів виховання, визначенні оптимальних для дошкільника навчальних навантажень, використанні розвивальних програм, забезпеченні індивідуального психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей, діагностики та формування готовності до навчання у школі тощо. Робота консультанта з подібними запитами включає два основних етапи: діагностичний та власне консультативний. Діагностика здійснюється з метою виключення наявності психічних порушень та розробки системи рекомендацій, які є найбільш оптимальними для конкретної дитини, виходячи з її здібностей, можливостей, потенціалу, специфічних особливостей розвитку. Якщо порушень психічного розвитку не діагностовано, зміст і завдання власне консультативного етапу визначаються відповідно до запиту батьків.

Психологічні проблеми та специфічні особистісні властивості самих батьків, як-от: особистісна тривожність, егоцентризм, авторитаризм, особистісна незрілість, патології характеру, девіації,

проблеми подружніх стосунків тощо, - всі ці проблеми вимагають сімейного консультування, сімейної чи індивідуальної психотерапії. Першочергове завдання консультанта у такому випадку полягає в тому, аби переконати батьків у необхідності такої допомоги. Неправильно побудована розмова може викликати у них невизнання, критику, заперечення позиції психолога, аж до агресивного відторгнення. В ході бесіди з батьками потрібно, насамперед, пояснити їм, до яких негативних наслідків для дитини може призвести їх відмова отримувати психологічну допомогу. При цьому не слід допускати звинувачувальних висловлювань на адресу батьків, вказувати на їх некомпетентність як причину негараздів дитини. Консультант повинен бути коректним, об'єктивним, до міри наполегливим.

Інша група причин звернення батьків до психоконсультанта – причини, пов'язані з дітьми. Це ті порушення психічного розвитку, діяльності й поведінки дошкільників, симптоматика яких викликає стурбованість батьків: затримка психічного розвитку, дитячий інфантилізм, дитячий аутизм, ранні прояви формування акцентуацій характеру (демонстративність, істероїдність, агресивність, імпульсивність тощо), дитячі неврози, посттравматичні синдроми внаслідок перенесених психотравм (переляк, жорстокі фізичні покарання, втрата близьких людей, гострі сімейні конфлікти), тривожність та дитячі страхи, синдром дефіциту уваги, труднощі адаптації до умов дошкільного навчального закладу, несформованість комунікативних та соціальних навичок і умінь, проблеми готовності до навчання у школі тощо.

З огляду на багаточисельність причин цієї групи не можна в межах цього розділу детально презентувати зміст та особливості психоконсультативної роботи по кожній з них. Підкреслимо лише, що у кожному з вище зазначених випадків психолог має діяти виключно в інтересах дитини та працювати в межах власної професійної компетенції (за необхідності надання дитині логопедичної, психотерапевтичної, медичної допомоги направляти батьків до відповідних фахівців).

3) Психоконсультування працівників дошкільних навчальних закладів.

Психологічне консультування працівників дошкільних навчальних закладів має на меті допомогу вихователям, педагогам,

адміністрації закладу в створенні сприятливих психолого-педагогічних умов для повноцінного розвитку дітей.

Психоконсультація в умовах дошкільного навчального закладу розглядається як система професійної взаємодії психолога з педагогічним персоналом, людьми, які потребують психологічної допомоги теоретичного, методичного та рекомендаційного характеру.

Працівники дошкільного навчального закладу найчастіше звертаються до психолога з приводу труднощів, які виникають у процесі взаємодії з дітьми, рідше – стосовно особистих негараздів чи проблем налагодження взаєностосунків у колективі. Як і у випадку консультації батьків, психологу слід розрізняти причини запиту, пов'язані з дітьми і причини, пов'язані з дорослими. Першу групу причин, що лежать в основі скарг працівників дошкільного навчального закладу, складають: 1) недостатній розвиток довільності психічних процесів і поведінки (психомоторна розгальмованість; труднощі організації поведінки, навіть в ігрових ситуаціях; недостатній розвиток довільності уваги, пам'яті тощо); 2) труднощі адаптації дитини до умов дошкільного закладу; 3) проблеми спілкування (реакції впертості, негативізму, агресії у відповідь на зауваження заборони); 4) психологічне неблагополуччя дитини (дитячі страхи, інфантильні істероїдні прояви, неврози, затримка психофізичного розвитку, гальмування пізнавальних потреб, емоційні розлади, імпульсивність поведінки, емоційна збудливість).

Характер консультаційної допомоги у роботі з вище означеними проблемами залежить від складності ситуації, міри вираженості порушення, можливих його наслідків. У нескладних випадках допомога консультанта обмежується рекомендаціями стосовно специфіки налагодження взаємодії з дитиною, вибору найбільш оптимальних і прийнятних для неї методів виховного впливу та навчально-розвивальної роботи. Якщо проблема потребує корекційного втручання, необхідно запросити на консультацію батьків дитини. Слід пам'ятати, що психолог не має права без згоди батьків здійснювати діагностичне обстеження дитини, індивідуальні психокорекційні чи розвивальні заняття.

До групи причин, пов'язаних з дорослими, можна віднести: 1) проблеми, що потребують професійного консультавання (недостатню обізнаність вихователя щодо вікової специфіки

розвитку та обумовлених нею особливостей поведінки дошкільника; недостатнє володіння методами індивідуального та особистісно-орієнтованого підходу у вихованні дітей; незнання психологічних основ організації навчально-виховного процесу; низький рівень професійних умінь та навичок); 2) психологічні та особистісні проблеми вихователя, які потребують особистісного консультування (патології характеру, професійне вигорання, нервово-психічне виснаження, проблеми міжособистісної взаємодії у педагогічному колективі тощо).

У першому випадку консультативна допомога має інформаційний та рекомендаційний характер, і може здійснюватися у формі індивідуальних чи групових (психопросвітницьких) консультацій. Розв'язання психологічних проблем самого вихователя потребує більш глибокого психологічного втручання (корекційного, психотерапевтичного).

Основна специфічна особливість психоконсультування працівників дошкільного навчального закладу полягає в тому, що так чи інакше вона спрямована на дитину. Адже консультативна робота з дорослими дає можливість створення умов, необхідних для збереження психічного здоров'я та благополуччя дошкільника.

6.2. Специфіка психологічного консультування молодших школярів та членів їх родини

Практична діяльність психолога включає консультування дітей 6-7 до 10-11 років, які за віковою періодизацією складають групу молодших школярів. Основні соціально-психологічні запити сучасних учнів цього віку такі: тривожність, страхи, фобії, шкільна дезадаптація, відсутність навичок комунікації та соціальної взаємодії з однолітками та дорослими, навчальна неуспішність, надмірне фантазування, захоплення комп'ютерними іграми, непрогнозовані афективні реакції на типові подразники (оцінки, зауваження вчителя, спілкування).

Зазначені проблеми властиві багатьом дітям, проте потреба втручання психолога виникає при яскраво виражених порушеннях поведінки. Шкільний психолог у практичній діяльності виділяє такі групи дітей молодших класів:

- учні, які потребують підвищеної уваги з боку психологів, вчителів, соціальних педагогів;

Навчальне видання

КОНСУЛЬТАТИВНА ПСИХОЛОГІЯ

ПІДРУЧНИК

Автори:

- І.С.Булах, доктор психологічних наук, професор (розділ I)
І.М.Бушай, доктор психологічних наук, професор (розділ III, підрозділ 4; розділ IV, підрозділ 2, 5)
В.У.Кузьменко, доктор психологічних наук, професор (розділ V, підрозділ 1, 4, 5, 6)
Е.О.Помиткін, доктор психологічних наук, професор (розділ II, підрозділ 6)
Л.В.Помиткіна, доктор психологічних наук, доцент (розділ IV)
Ю.А.Алексеева, кандидат психологічних наук, доцент (розділ II, підрозділ 4; розділ VI, підрозділ 3)
Н.І.Бігун, кандидат психологічних наук, доцент (розділ VI, підрозділ 1)
В.В.Волошина, кандидат психологічних наук, доцент (розділ II підрозділ 5; розділ III, підрозділ 5; розділ V, підрозділ 2, 3, 7)
О.В.Гоголь, кандидат психологічних наук, доцент (розділ III, підрозділ 1, 2, 3)
Ю.М.Кашпур, кандидат психологічних наук, доцент (розділ VIII)
І.М.Ревякіна, кандидат психологічних наук, доцент (розділ VI, підрозділ 4; розділ VII, підрозділ 4)
Л.М.Рось, кандидат психологічних наук, доцент (розділ II, підрозділ 3; розділ VI, підрозділ 6)
Г.В.Смольнікова, кандидат психологічних наук, доцент (розділ VII, підрозділ 1, 5)
Г.О.Хомич, кандидат психологічних наук, професор (розділ VII, підрозділ 7; розділ IX)
Р.М.Ткач, кандидат психологічних наук, доцент (розділ II, підрозділ 2)
Л.В.Лупійко, ст. викладач (розділ II, підрозділ 1; розділ VII підрозділ 2)
Д.М.Співак, викладач (розділ VII, підрозділ 3; 6)

Верстка: Голючек С.П.

Дизайн обкладинки: Величук А.Н.

Підписано до друку 29.05.14.
Формат 64х90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 30,12. Обл.-вид. арк. 28.
Наклад 100 прим. Зам. № 3452.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000.